

Keskeisiä sivullisia - Suomen typografinen atlas

Minna Laukkanen

Anna Perälä: Suomen typografinen atlas 1642-1827 I-II.
Helsingin yliopiston kirjasto 65, 2000. Ruotsinkielinen
käännös Kristina Nyman. Saksankielinen käännös
Wolfgang Undorf. Tekninen toteutus ja digitointi Kari
Timonen. Graafinen muotoilu Markku Reunanen ja Raija
Klavér. I osa: 702 sivua, II osa: 597 sivua.

Loistelas kolmikielinen kirjapari *Suomen typografinen atlas 1642-1827* on ilmestynyt osana nyt kokonaisuudessaan valmistunutta *Suomen kansallisbibliografia 1488-1800* -hanketta. Atlaksen vanhin aineisto on Suomen ensimmäisestä kirjapainosta, Turun akatemian (Frenckellin) kirjapainosta, joka perustettiin vuonna 1642. Uusin aineisto päättyy kirjahistoriankin kannalta hirtittävään Turun palovuoteen 1827, jolloin suuri osa Suomen siihen mennessä julkaistusta kansalliskirjallisuudesta paloi tuhkaksi. Kyseessä on julkaisu, jollaista bibliofilat ja kulttuurihistoriasta kiinnostuneet ovat kipeästi kaivanneet.

Typografinen atlas kattaa kaksissa kansissaan varhaisen kirjapaino-Suomen typografisen aineiston historiallinen esittelyn, kuvailun, visuaaliset esimerkit ja analyysin aineistosta. Maisteri Anna Perälä on tehnyt kunnioitettavan sitkeän naisentyön saattaessaan vuonna 1991 alkaneen Suomen typografian historiaa koskevan tutkimuksensa loppuun Suomen 1600- ja 1700-lukujen kirjapainojen typografisesta aineistosta - ja Helsingin yliopiston kirjasto kiitettävän kulttuuriteon julkaislessaan sen kahtena typografisesti kauniina ja visuaalisesti harkittuna mahtijulkaisuna.

Typografisen tutkimuksen alkuvaiheissa tutkittiin lähinnä kirjaimia; kirjakevalimoiden ja painokirjainten historiaa. Myöhemmin typografian tutkimuskohteiksi on otettu kirjaimien ja kirjakeiden lisäksi painoalusta (esim. pergamentti tai paperi), painetun pinnan sommittelulliset seikat, koristeaineisto ja kuvitus. Painokirjaimet ja niiden käyttöyhteys antavat viitteitä painotuotteen ilmestymisajasta, kielialueesta ja maantieteestä. Typografisen tutkimuksen avulla, erityisesti sanojen, rivien ja kappaleiden ladontaa, sivujen sommittelua, merkintätapaa ja painojälkeä tutkimalla on voitu selvittää esimerkiksi julkaisutietoja vailla olevien inkunaabeleiden (ennen vuotta 1501 ilmestyneiden kehtopainatteiden) alkuperää. Kirjaintutkimuksen avulla voidaan luotettavasti tunnistaa vain kirjakeiden kaupallisen valmistuksen aikaa edeltävän ajan painotuotteita. Varhaisimpien kirjanpainajien käyttämät käsityönä tehdyt yksilölliset kirjakeet tunnetaan varsin hyvin ja niiden ajoitus ja tunnistaminen ovat mahdollisia, mutta myöhemmällä ajalla useiden samasta muotista valettujen kirjakeiden leviäminen painosta ja maasta toiseen on tehnyt varmuudella tunnistamisen ainakin työlääksi, jollei joskus jopa mahdottomaksi tehtäväksi.

Typografiaa kielen mukaan

Saksalaiset kirjanpainajat toivat kirjapainotaidon ja typografian perinteet Pohjoismaihin. Painotuotteessa käytetty kieli vaikutti myös typografiatasolla: käytäntönä oli, että latinan- ja englanninkieliset tekstit painettiin antiikvalla tai kursivilla ja kansankieliset tekstit painettiin goottilaisiin kirjaimiin. Sääntöjä sovellettiin Suomen kirjapainoissa uskollisesti, jopa niin pitkälle mennen, että typografinen tyyli saattoi vaihtua tarvittaessa kesken sanan. Jos esimerkiksi 1700-luvun painotuotteissa latinalaisperäiseen lainasanaan piti laittaa suomalainen taivutuspäätte, se ladottiin epäröimättä eri tyyllisellä kirjainmuodolla.

Tämä nykyperspektiivistä katsoen omituinen käytäntö latoa teksti kielen, eikä sanan tai rivin, mukaan on syynä vanhojen painotuotteiden typografiseen kirjavuuteen - ja viehättykseen. Mm. vanhojen väitöskirjojen kansi- ja nimiölehdet ovat tässä mielessä kiintoisia, visuaalistakin iloa tuottavia tutkimuskohteita, sillä niissä vierasperäiset sanat teoksen nimissä, painopaikat ja tekijän nimet voivat olla kaikki eri

kirjasintyyliä ja kokoa ja tyyli voi vaihtua kielen mukaan yllättäen toiseksi.

Pintaa katsomalla näkeekin syvälle

Suomen maantieteellinen ja kulttuurinen eristyisyys, alkuaikojen kirjapainojen vähyys ja tunnettujen painatteiden määrä ovat nykyisen kirjatyögrafian tutkimuksen kannalta olleet kiitollisia seikkoja, sillä meillä typografisen aineiston maasta ja painosta toiseen liikkuminen ja uusiutuminen on ollut hitaampaa kuin muualla Euroopassa. Anna Perälä on tutkimuksessaan pystynyt pelkästään typografisen aineiston perusteella ajoittamaan ja identifioimaan teoksia, joiden nimiölehdet, viimeiset lehdet tai kannot ovat hävinneet. Perälä osoittaa, että julkaisujen painopaikka- ja aikatietoja voidaan määrittellä aika tarkastikin, joskus jopa vuoden tarkkuudella, kirjainlajeja ja koristeaineistoja tutkimalla.

Julkaisun ensimmäinen osa käsittelee Turun akatemian painoa ja sen seuraajia. Toisessa osassa selvitetään turkulaisten Gezeliuksen (1669-1713) ja Merckellin (1727-1742), Viipurin kymmaasin (1689-1710), vaasalaisen Londicerin (1776-1827) ja viipurilaisen Iversenin (1797-1800) painojen vaiheet ja aineistot. Kaikista näytteistä kerrotaan käyttöaika ja kirjainaste. Koristeaineiston luokitteluun mm. paljastaa, että painolaatat ja aihiot ovat sittenkin kulkeneet painosta toiseen, sillä samanlaisia koristeita putkahtelee eri ikäisissä painotuotteissa. Myös varhaisia painoaikojen ja -paikkojen väärennöksiä, veropetoksia ja muuta mielenkiintoista ketkua paljastuu aineistosta! Paradoksisesti voisikin ilmaista, että Perälä on pelkkää pintaa katsomalla nähnyt syvälle, sillä hänelle tietyt painolaattojen kulumat ja painojälkien rosot juoruvat 1600-1700-lukujen "tarvejulkaisemisen" päivänvaloa kestävämmiksi menetelmiksi, esimerkiksi sensuurisäännösten kiertämisiä ja kirjanpainajaoikeuksien polkemisiä.

Harmi, ettei Suomessa ole tietävästi säilynyt yhtään varhaisten aikojen painotalojen esineistöä: ei ainuttakaan painolaattaa tai kirjaketta. Asiakirjatietojakin typografisesta aineistosta on niukalti saatavissa ja nekin vähät inventaarien, tiliselvitysten tai konsistorien pöytäkirjojen kautta Turun akatemian kirjapainosta. Painojen julkaisemista kirjainnäytteitä sentään on säästynyt kolmet, vaikka näitä ei voidakaan pitää typografisesti erityisen edustavina, sillä kirjainnäytteet Frenckellin painosta vuosilta 1787 ja 1792 esittelevät uutuusia ja Londicerin näytteistä vuodelta 1787 puuttuu koristeaineisto kokonaan. Kirjainnäytteitä säilytetään Tukholman kuninkaallisessa kirjastossa.

Anna Perälän tavoitteena oli täydentää jo tehtyä typografista perustutkimusta ja laatia tieteellisesti luotettava bibliografia, missä tavoitteissaan hän onnistuikin hyvin. Hän on tässä työssä käyttänyt hyväkseen tohtori Toini Melanderin (1894-1969) tekemiä aiempia typografisia tutkimuksia, jotka koskevat erityisesti ennen vuotta 1713 käytettyjä koristeaiheita. Melander aloitti Suomen kirjapainojen historiallisesti arvokkaan typografisen aineiston systemaattisen luokittelun omien sanojensa mukaan "täydellistä julkaistavaa kuvastoa varten" 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, mutta työ jäi häneltä kesken 1960-luvulla.

Anna Perälällä on ollut käytössään Toini Melanderin arkisto, johon hän on suhtautunut kriittisesti ja jota hän on arvioinut omien tutkimustensa perusteella joitakin osin uusiksi. Perälä tuki myöntää Melanderin työn olleen uraauurtavaa typografian tutkimuksen kannalta, vaikka hän havaitsi niissä epäloogisuutta, hajanaisuutta ja joskus jopa inhimillisiä virheitä.

Perälä on koonnut atlakseen Kari Timosen digitoimat, alkuperäisen julkaisun typografista kauneutta ja nykyistä kuntoa väärentämättä henkivät kuvanäytteet kaikista Suomen varhaisimmista kirjapainoissa käytetyistä kirjainlajeista ja koristeaineistoista. Suurin osa tutkimuksessa esitellystä aineistosta on saatu Helsingin yliopiston kirjaston kokoelmista. Jonkin verran painatearteita on myös Tukholman kuninkaallinen kirjaston, Upsalan yliopiston kirjaston ja yksityisten keräilijöitten kokoelmista.

Hatut ilmaan!

Suomen typografinen atlas tarjoaa kestäväää iloa, sillä se on monipuolinen typografisen tietämisen ja kauneuden näyttämö. Kirja-, typografia- ja historiapiireissä on syytä riemuita ja heitellä hattujaan ilmaan: Perälän kokoama typografinen atlas on oivallisen "kättä pidentävä" varhaisia painotuotteita tutkittaessa, sillä sen perusteellisuus, oivat visuaaliset esimerkit ja alaan perehtyneisyys ovat vertaansa vailla. Toivottavasti myös graafiset suunnittelijat, lehtien tekijät ja vaikkapa mainosmaailma saavat teoksista omalle työlleen typografista innoitusta. Vanhojen painotuotteiden ajoittain liikuttava ja toisinaan häikäisevä kauneus ja yhden painovärin sävykykyys välittyvät atlaksen kuvallisesta aineistosta; vain iäkkäiden kirjojen paperisen ihana tuoksu puuttuu. Typografisessa atlaksessa, kuten kaikissa julkaisuissa, on pieniä asia- tai ladontavirheitä, varsinkin toisen osan loppupuolella, mutta ne ovat ohipudonneita nonparelleja valtavassa herkkutäytekekussa. Kuin vakuutukseksi: teokset ovat tiedollisesti ja esineinäkin niin painavia, että niillä voisi tappaa vaikka härjän!

Kirjoittaja on graafinen suunnittelija ja julkaisemisen ammattilainen, joka on myös erikoistunut vanhojen painotuotteiden verkkojulkaisujen tuottamiseen (Missale Aboense, Pia Cantiones)..

